

Recenzja książki Mirosława Kłuska *Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949.* *Studium historyczno-prawne*

Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013, 341 stron

Zdzisław Szymański

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

Przemiany polityczno-społeczne zapoczątkowane w Polsce w roku 1989 doprowadziły do przebudowy życia gospodarczego, w wyniku czego zwiększyło się znaczenie sektora prywatnego i prywatnej inicjatywy. Pociągnęło to za sobą wzrost roli banków i różnych form kredytu. Okoliczność ta zaczęła oddziaływać na podejmowaną problematykę badawczą z zakresu historii gospodarczej Polski XX wieku. Widoczna stała się wzrastająca, choć w dalszym ciągu niedostateczna ilość publikacji dotycząca historii bankowości. O ile już historiografia PRL-u w miarę szczegółowo opracowała stan bankowości czasów Drugiej Rzeczypospolitej, to o wiele skromniej prezentuje się w tym zakresie, i to zarówno pod względem ilościowym jak i jakościowym, dorobek nauki historii w odniesieniu do II wojny światowej i pierwszych lat powojennych, kiedy miał miejsce proces przestawienia całej gospodarki na scentralizowany model typu komunistycznego. Jak słusznie zauważa autor recenzowanej pracy, w czasach PRL-u II wojna światowa z założenia traktowana była jako okres martyrologii narodu polskiego. Stąd prac dotyczących życia gospodarczego powstawało mało, a w monografiach największych polskich banków ograniczano się praktycznie do obszaru Generalnego Gubernatorstwa (w recenzowanej pracy używa się nazwy Generalna Gubernia) i rządu polskiego w Londynie. Z kolei publikacje odnoszące się do przebudowy bankowości w pierwszych latach sprawowania władzy przez partię komunistyczną nie mogły być pełne i miały z góry narzucone ramy interpretacji faktów.

W pracy Mirosława Kłuska *Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949* postawiony został ambitny cel ukazania nie tylko samej działalności omawianej instytucji, lecz również sytuacji społecznej klientów banku, unormowań prawnych determinujących tą działalność, co znalazło odzwierciedlenie w podtytule pracy. Ta obszerna i rzetelnie napisana praca posiada układ chronologiczny i poza Wstępem i Zakończeniem składa się z trzech części. Część pierwsza obejmuje trzy rozdziały analizujące wieloraką działalność Państwowego Banku Rolnego od momentu jego powstania w 1919 roku do wybuchu II wojny światowej, a więc całe dwudziestolecie międzywojenne. Obszerniejsze, bo liczące po 4 rozdziały części druga i trzecia przedstawiają kolejno funkcjonowanie Państwowego Banku Rolnego w czasie II wojny światowej i w pierwszych latach po jej zakończeniu.

W rozdziale pierwszym części pierwszej pracy autor omówił powstanie banku w roku 1919 na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 5 lutego (pierwotna nazwa Polski Państwowy Bank Rolny została mocą uchwały Sejmu Ustawodawczego z czerwca 1921 roku zmieniona na Państwowy Bank Rolny), przedstawił sformułowane w statucie zadania stojące przed bankiem, które obejmować miały dwa niezależne obszary: administrowanie państwowymi funduszami wspierającymi osadnictwo, melioracje i rolnictwo oraz prowadzenie operacji na własny rachunek. Ukazany też został skład osobowy dyrekcji i rady nadzorczej banku. Dwa następne rozdziały analizują udzielane przez Państwowy Bank Rolny kredyty krótkoterminowe i długoterminowe oraz jego działalność związaną bezpośrednio z produkcją rolną. Przedstawione zostały w nich rodzaje udzielanych

kreduytów i ich charakterystyka, metody dystrybucji oraz sposób i efektywność wykorzystania przez poszczególne grupy kredytobiorców. Istotną część rozdziałów drugiego i trzeciego stanowi prezentacja polityki banku w stosunku do dłużników poszczególnych rodzajów kredytu, zwłaszcza w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego lat trzydziestych.

Pracą — jak wolno sądzić — zainteresują się ekonomiści, bankowcy, zwłaszcza obsługujący sferę produkcji rolnej. W związku z tym, wydaje się, że zyskałaby ona na wartości i przejrzystości gdyby działalność kredytowa Państwowego Banku Rolnego w okresie międzywojennym przedstawiona została na szerszym tle życia gospodarczego, społecznego i politycznego Drugiej Rzeczypospolitej. W grę wchodzi przede wszystkim zaprezentowanie zasad uchwalonej przez Sejm w grudniu 1925 roku ustawy o reformie rolnej, która ustalała coroczny limit parcelacji na minimum 200 tys. hektarów. Bank aktywnie wspierał bowiem akcję parcelacyjną ziemi pozostającą we władaniu rodzin ziemiańskich, nabywał majątki ziemskie na własność lub przyjmował je w komis. Administrował pozyskiwanymi nieruchomościami ziemskimi aż do momentu rozparcelowania, bądź dzierżawił je w całości lub częściowo. Zbyt lakonicznie przedstawione też zostało w aspekcie ogólnym zagadnienie kryzysu gospodarczego lat trzydziestych, mającego w Polsce przebieg długotrwały i szczególnie dotkliwy w rolnictwie. W związku z tym należało też podkreślić, że podejmowana przez PBR akcja konwersyjno-oddłużeniowa mająca na celu poprawę trudnej sytuacji gospodarstw chłopskich, zwłaszcza tych które nabyły ziemię w wyniku parcelacji użytków rolnych, była określoną formą interwencjonizmu państwowego w rolnictwie.

W części drugiej omówiono działalność Państwowego Banku Rolnego podczas II wojny światowej. Sytuację oddziałów banku na ziemiach przyłączonych do III Rzeszy opisuje rozdział pierwszy. Wskazano w nim, że całość majątku trzech polskich banków państwowych uległa konfiskacie. Do likwidacji zostały także przeznaczone wszystkie pozostałe polskie instytucje kredytowe, które objął zarząd komisaryczny. Autor sygnalizuje brak w zbiorach archiwalnych dokumentów z oddziałów PBR w Gdyni i Poznaniu.

W pozostałych trzech rozdziałach tejże części pracy przedstawiono działalność PBR w Generalnym Gubernatorstwie, Agrarbanku we Lwowie i PBR w Londynie (istnienie PBR w Londynie zostało zaakceptowane przez prawo międzynarodowe, dzięki czemu jego współpraca z bankami amerykańskimi i angielskimi układała się poprawnie). Istotnym walorem tej części pracy jest rzetelna analiza sytuacji rolnictwa polskiego i trudnych warunków egzystencji ludności wiejskiej na ziemiach znajdujących się pod okupacją niemiecką. Odnośnie do działalności PBR najwięcej uwagi poświęcono jego funkcjonowaniu w Generalnym Gubernatorstwie. Analizie poddano zwłaszcza problem wznowienia działalności banku po zakończeniu działań wojennych, co dokonało się w połowie października 1939 roku. Przedstawiono też niemieckie władze powiernicze, sytuację personelu banku, legalność jego działań w Generalnym Gubernatorstwie, a co za tym idzie — tożsamość PBR, likwidację przedwojennego zadłużenia i udzielanie nowych kredytu. Autor konstatuje, że zmiany dokonywane przez okupanta w strukturze banku, sposób powoływania władz banku i nadzór nad nimi przemawiają przeciwko traktowaniu PBR w Generalnym Gubernatorstwie jako tożsamego z Państwowym Bankiem Rolnym działającym w Polsce międzywojennej.

W ostatniej, najobszerniejszej części pracy zanalizowano wpływ zakończenia wojny i objęcia rządów przez komunistów na działalność Państwowego Banku Rolnego i sytuację jego dłużników w pierwszych latach powojennych, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów ekonomicznych i prawnych.

Na początku rozdziału pierwszego tejże części pracy autor przedstawił tezy rolnicze przyjęte na posiedzeniu Krajowej Rady Politycznej, to jest organu władzy Polskiego Państwa Podziemnego, w grudniu 1943 roku. Wyznaczały one szczególną rolę Państwowemu Bankowi Rolnemu jako organowi Ministerstwa Rolnictwa w zakresie spraw finansowych. Szkoda, że autor recenzowanej pracy nie pokusił się, o ile pozwalały na to dostępne materiały źródłowe, o przedstawienie stanowiska w tej kwestii komunistycznej Polskiej Partii Robotniczej, która z uwagi na powszechnie znaną konfigurację polityczną przejęła władzę w Polsce. W dalszych partiach tego rozdziału omówiono zadania stojące przed bankiem po zakończeniu wojny: uporządkowanie kredytu emisyjnego, określenie strat wojennych oraz restytucji aktywów banku zagrabionych przez III Rzeszę.

W rozdziale drugim dokonano analizy regulacji zobowiązań powstałych do wybuchu II wojny światowej i podczas okupacji niemieckiej przez Państwowy Bank Rolny, organa władzy sądowniczej i władze administracyjne państwa. Podkreślone zostało, że pierwsze kroki ustawowe zmierzające do uregulowania sposobu likwidacji zadłużenia przedwojennego podjęto w 1948 r. Kwestia spłat nieumorzonych długów przedwojennych i powstałych podczas okupacji została uregulowana kompleksowo dopiero dekretem z dnia 27 lipca 1949 r. Mowa w nim była o zaciąganiu nowych i określaniu wysokości nieumorzonych zobowiązań pieniężnych. Narzuca się pytanie, na które autor nie pokusił się dać odpowiedzi, jaki wpływ na tempo podejmowanych decyzji miała tocząca się w pierwszych latach powojennych walka polityczna między władzą komunistyczną a patriotycznopodległościowymi odłamami społeczeństwa polskiego.

W rozdziale trzecim ostatniej części pracy traktującym o działalności Państwowego Banku Rolnego w latach 1945–1949 zaprezentowano główne kierunki kredytowania rolnictwa przez tenże bank. Realistycznie przedstawiony został dramatyczny stan rolnictwa polskiego w wyniku zniszczeń wojennych i ogrom potrzeb wynikających z akcji repatriacyjnej i przesiedleńczej na Ziemiach Odzyskanych. Autor słusznie zauważa, że w sumie pomoc kredytowa państwa dla rolników indywidualnych udzielana za pośrednictwem PBR była niewielka. W nowym systemie politycznym banki nie prowadziły bowiem samodzielnej polityki pieniężnej, a jedynie realizowały odgórnie narzucane plany.

W ostatnim, czwartym rozdziale Mirosław Kłusek rozważa likwidację Państwowego Banku Rolnego w kontekście powojennych zmian zachodzących w bankowości. Zwraca uwagę, że już w kwietniu 1946 r. cofnięto koncesję i postawiono w stan likwidacji największe prywatne instytucje kredytowe. Na podstawie dekretu z 25 października 1948 r. do likwidacji przewidziano między innymi Bank Gospodarstwa Krajowego i Państwowy Bank Rolny. Ostatecznie minister finansów rozporządzeniem z 14 lipca 1950 r. postawił PBR w stan likwidacji. Funkcję likwidatora spełniał nowopowstały bank specjalny – Bank Rolny. Przejął on aktywa i pasywa oraz agendy PBR.

Praca Mirosława Kłuska oparta została na bogatej bazie źródłowej. Autor wykorzystał zbiory archiwalne znajdujące się w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowego m.st. Warszawy oraz w archiwach państwowych w Bydgoszczy, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Poznaniu i Toruniu. W wykazie bibliografii imponujące rozmiary osiągnęła też literatura przedmiotu na którą powołuje się autor. Percepcję wykładu ułatwiają zamieszczone w tekście pracy tabele (w liczbie 64). Warto odnotować ponadto, że praca została starannie przygotowana do druku czego dowodzą zestawione na jej końcu: indeks nazwisk, indeks instytucji, przedsiębiorstw, zakładów przemysłowych, handlowych i organizacji gospodarczych, a także wykaz akronimów, czyli stosowanych w pracy skrótów nazw. Ze względu na posiadane walory naukowe praca Mirosława Kłuska „Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949” zasługuje na to aby zając poczesne miejsce w bibliotece historyka gospodarczego, ekonomisty, bankowca interesujących się problemami rolnictwa polskiego w pierwszej połowie XX wieku.